

Анна Собчук-Ліва
Anna Sobchuk-Liva

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У СТВОРЕННІ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

THE ROLE AND IMPORTANCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHER IN ESTABLISHING EDUCATIONAL TRAJECTORY FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

У статті розглядається роль та значення вчителя початкових класів у системі організації інклюзивного освітнього середовища. Автор акцентує увагу на тому, що вчителі, які працюють із дітьми з особливими освітніми потребами, відіграють провідну роль у впровадженні системи інклюзивного навчання в освітній простір загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: *інклюзивна освіта; підготовка; вчитель початкових класів; діти з особливими освітніми потребами; освітня траєкторія.*

Система впровадження інклюзивної освіти на сьогодні є однією з ключових тем, яку активно обговорюють у суспільстві. Адже щороку зростає кількість дітей із поведінкою, що не відповідає установленим нормам. Ці діти потребують соціальної адаптації та корекційно-реабілітаційної допомоги. З першого року навчання дітей з вадами здоров'я в закладах загальної середньої освіти у створенні їхньої освітньої траєкторії провідну роль відіграє вчитель початкових класів, який упроваджує інклюзивну освіту у сучасний освітній простір і від фахової підготовки якого залежить ефективність організації відповідного освітнього середовища. Саме це і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Питанню інклюзивного навчання приділяли чимало уваги такі науковці, як Волкова Н., Воскобойнікова Г., Демченко І., Євдокимов В., Коваль І., Луценко В., Покроєва Л., Пономарьова Г., Прядко Л., Танько Т., Філіпчук Г. Але, як свідчить аналіз наукових праць, питання ролі вчителя молодших класів, як відповідальної особи у системі впровадження інклюзивної освіти, висвітлено ще недостатньо.

Учитель є тим, хто супроводжує учнів упродовж усього освітнього процесу. Особливе значення відіграє вчитель початкових класів, адже саме з ним зустрічається дитина, коли переступає поріг закладу загальної середньої освіти. Ще вагоміше значення особа вчителя набуває для дітей з особливими освітніми потребами. І від його рівня підготовки та внутрішньої готовності залежить успішність впровадження інклюзивної освіти.

Мета статті – зацентувати увагу на ролі та значенні вчителя початкових класів у побудові освітньої траєкторії для дітей із певними особливостями розвитку.

Діти є рівними, цінними й активними членами суспільства, не зважаючи на свій стан здоров'я – така концепція інклюзивної системи освіти відображає одну з головних ідей демократії. Інклюзивна система освіти є корисною як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для дітей із загальними показниками розвитку. Інклюзивна система навчання передбачає створення такого формату отримання освіти, який буде відповідати потребам і можливостям кожного учня, незалежно від його психофізіологічних особливостей. Сумісне навчання має не лише гарантувати право дитини з особливими освітніми потребами не бути ізольованою від інших, а й забезпечити їй можливість відвідувати ту школу, яку б дитина хотіла відвідувати за умови наявності повноцінного фізичного стану.

Саме вчитель початкових класів відіграє важливу роль у системі впровадження інклюзивної освіти. Адже саме в початковій школі у дітей починає формуватися система, яка забезпечує у подальшому їх можливість оптимально здійснювати життєдіяльність в усіх її формах (спілкування, пізнання, взаємовідносини, діяльність). І ця система цінностей складає життєву позицію, яка дає змогу свідомо визначати і здійснювати власне життя, розвивати свою індивідуальність.

Упровадження інклюзивної освіти передбачає принцип єдності й рівності, де діти навчаються разом, не зважаючи на відмінності між собою у стані здоров'я. Провідна ідея інклюзивної системи навчання – від інтегрування у школі до інтегрування у суспільство. Інклюзія є найвищою формою інтеграції [8]. Основою цієї форми є включення учнів з обмеженими можливостями до закладу загальної середньої освіти. Ці учні дотримуються того ж навчального плану, що і учні, які не мають інвалідності. Спеціальна допомога тут максимально обмежена. Всі труднощі, що виникають унаслідок різних проблем зі здоров'ям, повинні бути подолані за допомогою звичайних методів, які широко використовуються у практиці роботи вчителя початкових класів. Саме вчитель відіграє провідну роль, супроводжуючи процес інтеграції учнів із особливими освітніми потребами.

Зважаючи на провідну роль учителя молодших класів у системі інклюзивного навчання, педагог повинен мати відповідну підготовку для здійснення нової професійної ролі. Його обов'язком є супроводження дитини у процесі саморозвитку та пізнання себе, також учитель скеровує і динамізує цей процес відповідно до конкретних суспільних задатків кожного учня. Але він не є абсолютним носієм знань, і не є наглядцем за учнем [5, с. 6]. Учителю скеровує дитину у процесі навчання, але не несе одноосібної відповідальності за діяльність учня.

Як зазначає А. Maciarz (А. Мацяж), інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, яке відповідало би потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Це гнучка, індивідуалізована система навчання дітей із особливими потребами в умовах загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальною програмою розвитку, забезпечується медико-соціальним та психологічно-педагогічним супроводом [9].

Учні з особливими освітніми можливостями мають отримувати від учителя та однокласників підтримку, яка сприятиме їх інтелектуальному, емоційному розвитку та інтеграції у соціум.

Учні з особливими потребами, здорових дітей та вчителів у класі має об'єднувати атмосфера взаємоприйняття потреб, розуміння, співпраці та толерантного ставлення один до одного. Лише за таких умов інклюзивне навчання буде успішним та сприятиме соціалізації учнів з особливими потребами. І саме від учителів, у першу чергу, залежить створення такої атмосфери. Звідси і різниця між спеціальною та звичайною школами: у першій навколишнє середовище створюють самі його учасники; у другій, звичайній школі – обов'язком є виконання вимог, які пов'язані зі забезпеченням рівного права доступу до освіти для учнів з особливими освітніми потребами.

Як вважає В. Кремінь, уключення вчителів у процес впровадження інклюзивної системи освіти має бути активним. Адже неправильна політика, пов'язана з включенням учнів з обмеженими можливостями до загальноосвітньої школи, може бути контр-продуктивною і замість повної інтеграції це може виявитися гіршим видом сегрегації [7].

Специфіка підготовки вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти як процесуальної системи полягає в усвідомленні її як суб'єктного становлення педагога. Елементами процесу є прийняті щодо інклюзії цілі, зміст і методи для кожної ланки професійної підготовки та результати, що відображаються в змістовій характеристиці цих ланок [5].

Отже, в умовах інклюзивної освіти професійна діяльність учителя початкових класів – це комплекс основних і додаткових професійних функцій педагога, якісне виконання яких у тісній співпраці із соціальними та корекційними педагогами, психологами, медичними працівниками

та батьками забезпечує успіх вирішення завдань психолого-педагогічної, навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи для ефективного навчання, виховання і корекції розвитку молодших школярів з особливим освітніми потребами та без них.

Польський науковець Z. Gajdzica (З. Гайджица) розглядає професійні функції вчителів початкових класів у системі інклюзивної освіти. Так, зокрема: вчитель повинен уміти визначити індивідуально-психічні особливості учнів, їхні особливі освітні потреби та створити дітям необхідні умови для максимального задоволення їхніх особливих потреб; учитель має брати участь у створенні інклюзивного освітнього середовища, а саме, психолого-педагогічних, соціальних та інших умов доступного навчання, виховання і розвитку молодших школярів, відповідно до їхніх освітніх потреб. Учитель молодших класів виконує психотерапевтичну функцію: налагоджує сприятливі для інтеграції стосунки у класі; надає допомогу у розв'язанні міжособистісних конфліктів, сприяє зміні ставлення учня до себе, життя, навколишнього світу. Корекційно-реабілітаційна функція вчителя у системі інклюзивної освіти полягає у забезпеченні корекційної спрямованості навчально-виховного процесу із використанням оптимальної корекційної допомоги у навчанні учнів з особливими освітніми потребами, їх вихованні й розвитку. Вчитель допомагає подолати негативні прояви у поведінці здорових учнів до дітей з особливими освітніми потребами. Педагоги колективно розробляють індивідуальні корекційні програми для своїх класів. Комунікативно-стимулювальна функція вчителя початкових класів полягає у розвитку суб'єкт-суб'єктних взаємин у системі "вчитель-учень", "учень-учень", що є однією з умов успішного впровадження інклюзивного навчання [6].

Отже, саме вчитель у класі створює толерантне середовище й забезпечує оптимізацію спілкування і комунікативну взаємодію усіх учнів, незалежно від їх стану здоров'я. Просвітницько-консультативна функція вчителя молодших класів полягає у підвищенні педагогічної культури батьків. Так, на батьківських зборах педагог має інформувати про особливості дітей із особливими освітніми потребами, давати настанови для формування у сім'ї толерантного ставлення здорових дітей до дітей з особливими потребами. За потребою, вчитель повинен вміти консультувати членів родини, дітей та інших учасників педагогічного процесу з питань особливостей навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Учитель початкових класів виконує також дослідницько-творчу функцію, використовує інновації у ході інклюзивного навчання, розробляє новітні способи розв'язання педагогічних задач, висуває оригінальні ідеї та здійснює їх реалізацію.

Отож варто зазначити, що роль і значення вчителя початкових класів у системі інклюзивного навчання є вагомими і визначальними для інтеграції дітей із особливими освітніми потребами у процес навчання. Саме тому потрібні кваліфіковано підготовлені фахівці, що матимуть належні психолого-педагогічні знання, які проявлятимуться у знанні методик інклюзивного навчання, обізнаності потреб і проблем дітей з особливими освітніми потребами, матимуть мотивацію до роботи з даною категорією учнів. Учитель повинен бути внутрішньо готовим працювати з такою дитиною, усвідомлювати, що у неї також є сильні сторони, акцентуючи увагу на яких можливо розробити індивідуальну програму оптимального розвитку учня. У співпраці з психологами, реабілітологами можливо забезпечити повноцінну соціальну активність дітей з особливими освітніми потребами, і здійснюється це у рамках загальноосвітнього закладу, а саме – класу, де навчаються діти з особливими освітніми потребами.

Однією зі складових успішності та професійного збагачення вчителів в умовах інклюзії є самовдосконалення. У самостійній педагогічній діяльності одночасно з професійною підготовкою формується й особистість. Саме від учителя, його професійної готовності та педагогічної майстерності залежить не лише якість засвоєного матеріалу, а й те, наскільки зручно почуватимуть себе діти в інклюзивному середовищі [1].

Інклюзивне освітнє середовище – це сприятлива атмосфера для учнів, де можна повноцінно отримувати освіту й розвиватися, не соромлячись себе. Це середовище, де всі учні, незважаючи

на освітні потреби, здатні ефективно навчатися, удосконалювати комунікативні вміння, підвищувати власну соціальну компетентність і відчувати себе частиною суспільства.

Ефективність освітнього процесу висококваліфікованими фахівцями прогнозує в педагогів інклюзивну компетентність. Це ті вчителі, які приймають нову систему цінностей, творчо реалізують нові технології навчання, здатні швидко долати проблему соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Інклюзивна компетентність учителя, як зазначає Л. Бабенко, має проявлятися в педагогічній майстерності організовувати і контролювати колективну діяльність учнів різних категорій. Також така компетентність сприяє рівнозначному оцінюванню рівня оволодіння навчальним матеріалом дітьми з різними типами порушень розвитку. Така компетентність полягає в умінні вибирати відповідні прийоми виховного впливу на дітей у класі. Щодо практичної реалізації інклюзивного навчання в Україні, потрібно з'ясувати низку проблем, пов'язаних не тільки з матеріальною базою, а й з різними позиціями членів суспільства; одне з найперших – неготовність учителів до виконання своєї професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти [1].

Ураховуючи те, що учень із обмеженими можливостями має перспективу на отримання вільного вибору будь-якого освітнього закладу, тому сформованість інклюзивної компетентності вчителя молодших класів має бути достеменною, незалежно від своєї предметної підготовки.

Інклюзивну компетентність учителя можна характеризувати як інтегроване особистісне утворення, що спричиняє здатність реалізовувати професійні функції в розвитку інклюзивного навчання. Інклюзивна компетентність учителя належить до рівня спеціальних професійних компетентностей. Це забезпечує сформованість її складових компонентів.

Л. Бабенко визначає елементи упорядкування інклюзивної компетентності вчителя: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-операційний та рефлексивно-оцінний [1].

Г. Воскобойнікова обґрунтовує такі завдання, які повинен виконувати вчитель початкової школи в інклюзивному класі:

1. Взаємодоповнення професійного й особистісного зростання.
2. Розширення ступеня розуміння вчителем подій, що відбуваються на всіх рівнях взаємодії із суспільством.
3. Створення сучасного стилю мислення.
4. Опанування ефективних стратегій і методик самореалізації.
5. Самовдосконалення складових професійної діяльності, які раніше не були засвоєні.
6. Розробка та постійний розвиток кожним учителем власної унікальної індивідуальної системи діяльності.

Зазначає, що процес розвитку професійної готовності вчителя до інклюзії – це складний і багатогранний процес, який здійснюється впродовж усього життя особистості педагога [3].

Діти молодшого шкільного віку бурхливо та яскраво виявляють свої емоції. Тому у професійній діяльності вчителя початкових класів педагогічний акцент зміщується на користь імпринтингу, який в умовах інклюзивної освіти доцільно навмисно супроводжувати яскравими емоційно-виражальними засобами слова, демонстрацією незвичних речей, подій тощо. У такий спосіб діти з особливими освітніми потребами разом із однолітками, які не мають таких потреб, емоційно єднатимуться. Навколишнє оточення збуджуватиме уяву й фантазію дітей, що сприятиме розкриттю й розвитку їхніх нахилів, здібностей та обдарувань, стане джерелом руху до нового. К. Бовкуш обґрунтовує такі настанови для вчителів, які працюють в умовах інклюзивної освіти:

1. Турботливе та чуйне ставлення до дітей з обмеженими можливостями, що є прикладом для наслідування зі сторони інших учнів.
2. Створення умов для комфортного перебування у класі.
3. Здійснення індивідуального підходу до кожної дитини.

4. Залучення дітей з обмеженими можливостями до ігор, розвиваючи їх інтерес до спілкування з однолітками [2].

Підготовка вчителів може бути організована різними способами, але зазвичай включає загальну (предметну) та професійну (педагогічну) складову. Загальний компонент стосується вивчення й опанування предметів, які майбутні вчителі будуть вивчати після отримання кваліфікації. Професійна частина, тобто педагогічна підготовка, дає майбутнім учителям теоретичні та практичні навички, необхідні для навчання, і включає шкільну практику.

В умовах інтеграційних суспільних процесів мають зростати вимоги до якості професійної підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти, зокрема їхньої компетентності у вирішенні соціальних проблем вихованців. Вимоги до підготовки вчителів початкових класів, які працюватимуть із дітьми з особливими потребами в системі інклюзивної освіти є ще жорсткішими. Це можна пояснити тим, що перед такими вчителями виникає реалізація ще більшої кількості функцій та завдань, які вони повинні виконувати у своїй роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Аналіз означеної проблеми дає змогу констатувати, що побудова ефективної системи інклюзивної освіти можлива на основі взаємодії різних чинників, і одним із них є якісна підготовка вчителів молодших класів для роботи у межах інклюзії, адже саме компетентні фахівці відіграють провідну роль у ефективності впровадження інклюзивної системи освіти.

Інклюзивна освіта є системою, в основі якої лежить принцип рівності та можливість для дітей з особливими потребами навчатися за місцем проживання у закладі загальної середньої освіти, в класі зі здоровими дітьми. Задля цього інклюзивні освітні заклади мають адаптувати навчальні програми, виробити правильний підхід до навчання, зважаючи на специфіку учнів з особливими потребами, грамотно використати вже наявні ресурси. Все це повинно відбуватися у партнерстві з громадою.

Нові принципи інклюзивної освіти вимагають змін. Потрібна інтеграція у програму підготовки майбутніх учителів нових освітніх модулів, що передбачає наявність спеціальних дисциплін, які забезпечують готовність до широкої партнерської взаємодії і творчої співпраці в умовах інклюзивного навчання усіх учасників освітнього процесу.

Для впровадження і забезпечення позитивного функціонування інклюзивної системи освіти у навчальному закладі потрібно провести велику перебудову не лише в архітектурному плані закладу, а й перебудову у сприйнятті особливих дітей учителями.

Інтеграція освітнього простору, відкритість, що призводить до спільного існування різноманітних моделей і технологій освіти – все це досить різко змінює уявлення про те, які професійні характеристики сучасного педагога є важливими. У цьому ракурсі актуальною є проблема вдосконалення підготовки кваліфікованого вчителя початкової школи до здійснення інклюзивної освіти дітей молодшого шкільного віку.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Зміст та структура готовності вчителя української філології до професійного самовдосконалення / Л. Бабенко // Вісник Черкаського університету. – Випуск 176. Серія “Педагогічні науки”. – 2010. – С. 16–21.
2. Бовкуш К. П. Основні засади формування інклюзивної компетентності педагога / К.П. Бовкуш // Молодий вчений. – 2014. – № 7(1). – С. 158-160.
3. Бовкуш К.П. Готовність педагога до інклюзивної освіти / К.П. Бовкуш // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 4 (48). – С. 5-6.
4. Воскобойнікова Г. Л. Медико-валеологічна компетентність майбутнього учителя початкової школи: теоретичні та методичні основи формування: монографія / Г.Л. Воскобойнікова. – Київ : Нестроевий А. І., 2012. – 416 с.

5. Демченко І.І. Підготовка вчителя до роботи в інклюзивній початковій школі : монографія / Ірина Іванівна Демченко; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань : – 2015. – 500 с.
6. Демченко І.І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук/ Ірина Іванівна Демченко; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань : – 2016. – 46 с.
7. Кремінь В. Г. Філософія освіти XXI століття / В.Г. Кемінь // Освіта України. – 2002 (28 грудня). – №102-103. – С. 6-7.
8. Gajdzica Z. Red. Wspólne i swoiste zagadnienia edukacji i rehabilitacji osób z upośledzeniem umysłowym. – 2008; Opis fizyczny: 168 s.
9. Maciarz A. Uczniowie niepełnosprawni w szkole powszechnej. Poradnik dla nauczycieli. Warszawa, WSiP, 1992. Sygn. cz.32374, 32375.

The article examines the role and significance of elementary school teachers in the system of organization of an inclusive learning environment. The author focuses on the fact that teachers working with children with special educational needs play a leading role in the introduction of inclusive education in the educational space of a general educational institution. The author reveals the concept of intellectual competence. Also, the elements of the order of the teacher's competence are determined. The emphasis is on the specifics of the preparation of primary school teachers for work in terms of inclusion. Having the leading role in the system of inclusive education, the primary schoolteacher should have appropriate training for a new professional role. His responsibility is to accompany the child in the process of self-development and self-knowledge, and the teacher directs and dynamises this process in accordance with the specific social contributions of each student.

Also, the functions of the elementary school teacher in the system of inclusive education are considered. The author also mentions the elements of the organization of the full competence of the teacher. Also, different ways of preparing teachers for work in conditions of inclusion are considered. There is also a list of tutorials for teachers who work in an inclusive environment. The introduction of inclusive education involves the principle of unity and equality, where children learn together, regardless of the differences between them in their health. It is the teacher in the class who creates a tolerant environment and provides optimization of communication and communicative interaction of all students, regardless of their state of health. Educational and advisory function of the teacher of primary school is to increase the pedagogical culture of parents. Thus, at parent's meetings, the teacher should inform about the peculiarities of children with special educational needs, give instructions for the formation of tolerant attitude of healthy children to children with special needs in the family. The teacher should be able to tell family members, children and other participants of the pedagogical process about the particularities of teaching children with special educational needs.

Key words: *inclusive education, preparation, primary school teacher, children with special educational needs, educational trajectory.*